

Паун Ёс Дурлић

СВЕТИ ЈЕЗИК ВЛАШКОГ ХЛЕБА

Сликовница
са речником у 40 слика

Паун Ес Дурлић

СВЕТИ ЈЕЗИК ВЛАШКОГ ХЛЕБА

Сликовница са речником у четрдесет слика

Балканкулт Фондација
БЕОГРАД
2010.

И рече ми хлеб:

*Ја нисам храна за љадне, нисам ни жртѿва за
искуљење, нишѿа од ѿоѿа ја нисам! Ја сам
наѿросѿо живи језик Сѿарих Боѿова који
је Човек знао да ѿовори када је са Боѿом био
близак; и када је свако, ко је ѿај језик знао,
моѿао да ѿосѿане Боѿ!*

И рече ми хлеб још и ово:

*Као храна ѿрајем ѿрен, а као знак ѿрајем
вечно, колико и нада у бесмртѿни живоѿи!*

Тада схватих речи Исусове:

*Узмѿше, једѿѿше; ово је ѿело моје!
Ја сам хлеб живи који сиђе с неба; који једе од
овоѿ хлеба живеће вавек; и хлеб који ћу ја даѿи
ѿело је моје, које ћу даѿи за живоѿи свеѿа.
Узмѿше, једѿѿше; ово је ѿело моје!*

(Из теренског дневника етнолога:
„Разговор са влашким хлебом“)

УВОД

(Минијатура о Власима источне Србије)

У овој *Сликовници* је по први пут широј јавности приказан један аспект духовне културе Влаха источне Србије, који се кроз векове очувао у обредним хлебовима и обичајима, међу којима је најистакнутији обичај *ѿомана*; за овај обредни феномен Власи израђују на стотине, па чак и на хиљаде хлебова!

Грађа је прикупљена у оквиру пројекта „Влашки обредни хлеб и помане“, који је покренуо *Паун Ес Дурлић*, кустос Музеја у Мајданпеку и једини српски етнолог пореклом Влах из источне Србије. За 25 година рада монографски је обрађено 100 поманских обреда у 70 влашких села, од око 160 колико их је данас насељено овим живљем. Из фонда од близу 1000 различитих обредних хлебова, одабрано је десетак, а из колекције од преко 30000 теренских фотографија одабрано је тридесетак, да би се у форми сликовнице, на сажет начин приказала влашка култура, која један туробни и фаталистички свет мртвих претвара у култ вечног живота, и својим сложеним обредима исписује оду универзалним људским сновима о бесмртности!

Део источне Србије који насељавају Власи обухвата подручје између четири реке: *Велике Мораве* на западу, *Тимока* на истоку, *Дунава* на северу и *Црној Тимока* на југу. У геоморфолошком смислу, ово подручје припада завршецима јужног огранка *Карпатајских ѿланина*, које се у великом луку пружају од Братиславе у Словачкој, преко Чешке, Пољске, Украјине и Румуније, до Србије, где се на превоју *Чесѿобродице* везују са *Балканским ѿланинама*. У Србији Карпате најпре сече река Дунав, формирајући живописну Ђердапску клисуру, а затим се овај горостасни планински ланац претапа у питоме низије, остављајући за собом планинске блокове *Мироча*, *Дели Јована*, *Хомоља*, *Белѿанице* и *Кучаја*. У котлинама и клисурама између њих теку *Поречка река*, *Ресава*, *Млава* и *Пек*; њихови сливови нису само засебне хидрографске целине, већ и специфична етнографска подручја. Неколико таквих подручја чине још и равнице *Звижд*, *Сѿиш* и *Браничево* на западу, и *Неѿѿишнска Крајина* и *Кључ* на истоку. Већи градови источне Србије су *Пожаревац*, *Мајданѿек*, *Неѿѿишн*, *Зајечар*, *Бор* и *Ђуѿрија*. Посебно су на гласу рудници Бор и Мајданпек, од којих овај други има и историју која почиње у доба *Винче* и с краћим или дужим прекидима траје преко 7000 година. Рудишта у његовој околини, заједно са археометалуршким локалитетима у Млави, чине овај крај европским завичајем метала, у коме је неолитска Европа учинила пресудан и коначан искорак из каменог доба. Али, није само археометалургија овде оставила своје древне споменике: у живописној клисури *Ђердај* налази се мезолитски локалитет *Лейенски Вир*, чувен по својим монументалним скулптурама и трапезоидним стаништима, а само пар километара низводно

је *Власац*, исходиште културе Лепенског Вира, али и место где је недавно пронађен камени жртвеник са графизмима који предисторију писма померају чак за неколико миленијума дубље у прошлост!

Реке *Тимок* и *Пек* су златоносне, од којих ова друга своје данашње име дугује античкој помами за златом. Потиче од старогрчке речи *pekós* која је значила „овчје руно“, што сведочи о најстаријој техници испирања злата помоћу руна које се полагало у воду на окукама реке, да би се на његовим праменовима сакупило зрневље скупоченог метала, које је природна ерозија раздробила од кварцних жица са висова Хомољских планина. Траг *Грка* из времена Јасонових Аргонаута остао је поред овога и у топонимима *Хомоље* и *Сити*.

Историјски извори на овоме простору бележе као најстарија племена *Трибале*, *Мезе*, *Пикензе*, *Трикорнензе*, *Тимахе* и *Дарданце*, али наука није сасвим сигурна која су од њих припадала *Келтима*, која *Дачанима*, односно *Трачанима*, а која евентуално *Илирима*. Келти су са собом на Балкан донели име *Влах*, које је касније наставило самостално да живи, мењајући одредиште не само у етничком него и у социјалном смислу. Ова шарена етничка слика готово је до темеља романизована у распону од I до IV века. Романизација је по некој необичној историјској инерцији настављена и после распада Римског царства, што је на крају довело до стварања румунске државе северно од Дунава. Са тог простора у VI веку, управо преко источне Србије, на Балкан продиру словенска племена, која ће се ту временом трајно настанити. На подручју романизованих Трачана, за које је Херодот рекао да су „после Инда, највећи народ на свету“, формирала се словенска држава *Буџарска*, а западно од ње словенска држава *Србија*. Њихова граница током времена померала се са запада на исток, да би се од XX века усталила на Тимоку, у источној Србији. После Римског царства, овај део Балкана био је једно време под утицајем Византије, а у XV веку пао је под турску власт, која је успела да се одржи све до XIX века. Са распадом турске империје почиње стварање националних држава које данас срећемо на простору Балкана.

Иако је овај део Европе још од праисторијских времена карактеристичан по непрестаним променама етничке слике, чије је узроке, етапе или контуре понекад веома тешко похватати, сигурно је да основу за данашњу етничку слику источне Србије формирају етно-историјски, политички и економски фактори с краја XVII и почетком XVIII века. Преломни је тренутак био *Велика сеоба Срба* под Арсенијем Чарнојевићем 1690. године која је, изазвана зверствима турске власти, готово испразнила ондашњу Србију. Преци данашњих Влаха били су у то време обесправљени сељаци, готово робови, под стегом бојара у румунским кнежевинама северно од Дунава, *Влашкој* и *Молдавији*, или под влашћу Аустрије и Мађарске на подручју *Баната* и *Ердеља*, а део у нимало бољем положају у *Бесарабији* или у *Добруци*. Била је то она класа европских сељака од чијег су рада живели

сви остали сталежи, а чија је беда, како се данас оцењује, до неба вапила за помоћ! Зато не чуде историјски подаци који говоре о хиљадама сељака који напуштају ове области и беже преко Дунава на југ, у област између Мораве и Тимока, посебно током *фанариојског режима* који је у два румунским кнежевинама владао више од једног века (1711-1821). Сама Србија је била демографски толико опустошена да је пред Пожаревачки мир (1718) имала једва 4000 становника, и то заједно са Београдом, (њено највеће село било је Богатић са 44 житеља!). Нешто каснији пописи откривају да Неготинска крајина има 33 насељена места са укупно 198 породица, Поречка нахија 15 насеља са 60 поданика, Хомољски дистрикт 10 насеља са 80 поданика, и тако редом! Иако су ови подаци увелико нетачни, чак и вишеструко умањени због начина пописивања и скривања становника, опет одају суморну слику огромне пустоши која је владала тадашњом Србијом, за коју ретки путници још веле и да је „готово сасвим покривена шумом“.

Досељавање Влаха са севера плански је подстицала у једном тренутку и аустријска власт, чијој је администрацији, са седиштем у Темишвару, после Пожаревачког мира припао део карпатске Србије. Према историјским изворима, аустријски државници имали су задатак „да од задобивених земаља, нарочито од Србије, створе не само један извор више за војничку и финансијску снагу Хабзбуршке монархије, већ земље у којима ће нови ред и народ, потпуно задовољан новом владавином, бити привлачна сила за остале хришћане у Турској“. План је заправо био да се освајање балканских земаља оправда наводном потребом „увођења европске културе међу балканске варваре“. Зато не чуди што сам командант Темишварске администрације, гроф *Клаудије Мерси*, лично обилази групе банатских Влаха које је Администрација преселила у Србију 1721. и 1722. године, брине о њиховом распореду на простору између Тимока и Кучајне, и подстиче их да наставе сами да раде на довођењу својих рођака с подручја Баната. Привучени том политиком, с југа, из крајева под Турцима, долазе Срби такође у таласима, од којих је нарочито значајан онај из 1737. године, јер га је предводио тадашњи српски патријарх *Арсеније IV*. Иста аустријска власт, сада у лику *фелдмаршала Фредерика Хајндриха*, прихватила је пристигло српско становништво и населила га у делу Црне Реке који је био под њеном управом. Сем разумљивих унутрашњих сељакања, међусобних мешања и претапања, никаквих других етничких потреса овде касније није било, ако се изузму буне, устанци и ослободилачки ратови, кроз које су Власи и Срби пролазили заједно, раме уз раме. Када на подручју данашње Румуније почиње формирање румунске националне свести у XVIII и XIX веку, наших Влаха тамо више није било. Од пресудне је важности ипак то што су ти обесправљени бојарски поданици, овде, у карпатском делу Србије, први пут дошли до своје земље; заузимали су је где су хтели, и колико су хтели, и из пустаре, зарасле у коров и прашумски густиш, крчењем је претворили у обрадиво земљиште, и на њој, као свој на своме, опстали, и остали све до

данас. Више никад нису имали разлога да се враћају назад, код окрутних *бојара* и бездушних *чокоја*, ни стварно, ни у мислима. У веома богатој и разноврсној усменој књижевности Влаха, нису забележени мотиви у којима се изражава туга за напуштеним крајевима, ако се изузму веома ретке лирске песме у којима се куне река Дунав што је раздвојила брата и сестру, или момка и девојку. Ни румунске кнежевине, заузете својим унутрашњим бригама, нису показивале неки посебан интерес за своје избегле сељаке, сем у случајевима када је њихов број био толико велики да су оне остајале готово пуне, као што је било 1741. године када је, како пише румунска историја, због најстрашнијих фискалних експлоатација које је тада увео фанариотски режим, „више од 14.000 сељака емигрирало на југ Дунава, а многи други су се сакрили широм земље, тешко угрожавајући приходе трезора и Порте“. Сељак је био *економска сировина* око које су се отимале државе феудалног доба, јер је *иусџа земља* била фатална за њихов феудални систем.

Слично је било и са Црквом која без верника, практично, не може да опстане. У нашем случају, православна Црква је пратила своје вернике, и Србе и Влахе, и то са службом на њиховим језицима (на влашком понегде до средине XIX века), али њен богословни ниво био је на најнижем ступњу од кад је ова црква настала. Такво стање је потрајало и након одласка Турака, и ова *дугоишрајна слабост* Цркве свакако је један од узрока што се у источној Србији очувала етнографска свежина какву је тешко наћи на другим странама хришћанског света. Али, важнији узрок лежи у самој структури влашке породице, у којој је жена сачувала *слободу Трачанке* (о којој сведочи Херодот), а из руку није испустила главну улогу у обредном животу коју држи још од матријархата! (Није ништа необично када истраживач и данас, два миленијума по Христовом рођењу, међу старијим Влајнама које воде помански обред, још увек налази оне које за Христа никада нису чуле!).

О стариначком становништву у овом делу Србије веома се мало зна, иако су, према турским пописима, ови предели (на пример у XVI веку) били веома густо насељени. Немоћ науке да поуздано документује оно што је од њих остало иза великих емиграција, огледа се у маниру да у „старинце“ сврста све оне који, при давању усмених података о генеалогии, нису знали своје порекло! Тако је поступила у српској науци веома утицајна Цвијићева *анигроифеографска школа* с краја XIX века, али се у тој научној области до данас мало тога променило! Старица је свакако било и међу Србима и међу Власима, али њихов број је у односу на досељенике био толико знатан да они, сем утицаја на очување географске номенклатуре, друге видљивије трагове нису успели да оставе. Неспорно је, на пример, да око две трећине влашких села имају српска имена - што значи да их нису засновали Власи (нити да је окружење било влашко) - док поуздано влашка имена, чије је постојање пре XVIII века документовано турским пописима, носи једва десетак села. Уз то, легенде о именима села лишене су сваког смисла: као

очит производ сељачког домишљања, предања показују да правог и пуног духовног контакта између *новоселаца* и *стџаринаца* готово нигде није било, а постоје примери и код Влаха и код Срба да су имена неких места просто пренета из краја одакле су се преци доселили. И код мешања људи исто је као кад се меша све друго у природи: већа маса надвлада слабију, а потом обоји целу мешавину.

С друге стране, сами Власи нису етнички компактни. Деле се према традиционалној економији на две групе: равничаре *земљораднике*, који живе на истоку, у равницама око Дунава и Тимока, и брђане *стџочаре*, који насељавају замашни остатак брдско-планинске територије западно од Мироча и Дели Јована. Равничари се зову *Царани*, јер су пореклом из *Țara rumânească*, како се на румунском језику звала равничарска кнежевина Влашка (и они су заправо Власи *proprie dicti!*), а сточари се зову *Унгурјани*, јер су им се преци највећим делом доселили из крајева под влашћу *Ungura* (Мађара). Обе групе говоре архаичним варијантама језика који је настао из балканског латинитета, и који је временом, у њиховом одсуству, у данашњој Румунији постао књижевни, и то Царани *олиџенским*, а Унгурјани *банайџским* дијалектом тога језика. Према дијалекатским особинама, у оквиру Унгурјана уочава се и једна посебна група која је понегде себе звала *Мунђанима*; насељена је у Поречкој и Црној Реци, и вредна је пажње јер је код ње обредни хлеб најбоље очуван. Према нашој процени, Унгурјани су најбројнији и чине готово половину Влаха (приближно 47%), број Царана је око 33% а Мунђана око 20%. Постоји и оаза *Буфана* у рударском Мајданпеку, који су старином *Олиџенци*, а у Мајданпек су дошли из банатских рудника половином XIX века. Овде су њихове најмлађе генерације већ сасвим посрбљене, као и свуда где су Власи постали део варошког становништва. Поред ових, у источној Србији постоји и неколико села влашких *Рома*, старином такође са румунских простора, као и непознат, али свакако незнатан број сродних *Цинџара* – *Armăna*, који су се у селима претопили у Влахе, а у варошима у Србе.

Тачан број Влаха се, иначе, не може сазнати путем уобичајених пописа. Власи су у Србији временом постали флотантна маса двојног идентитета, која се на пописима најчешће изјашњава за Србе, стављајући тако у први план гео-политичку припадност, односно држављанство, у односу на етничко порекло и националност. (Често је истраживач на терену у прилици да чује простодушно, али логично објашњење: „*Пишем се да сам Србин, јер живим у Србији, а Румун нисам јер не живим у Румунији!*“). Званично, на последњем попису из 2002. године, Влаха је у Србији било 40.054, али оних којима је матерњи језик *влашки* – а то је онај језик којим се говори до поласка у школу – било је 54.726. Највећи број Влаха био је на попису из 1895. године (159.510), када су чинили 7,66% српског становништва. Тада су пописивани као *Румуни*, на основу обавезе коју је Србија преузела на Берлинском конгресу 1878. године, који је питање мањина наметнуо као

један од услова за добијање међународног признања. Била је то, с једне стране, правна последица формирања *Румуније* (уједињењем Влашке и Молдавије 1862. г.), која је на овом конгресу такође међународно призната, и с друге стране, изражене свести српске државе да су Власи *de facto* румунска мањина. По истој логици, овај живаљ је до Берлинског конгреса пописиван под именом *Власи*, јер га је Србија с правом везивала за Влашку, или за њене суседне области са сродним становништвом. До новог преокрета у пописној номенклатури долази под утицајем догађаја у Другом светском рату, из кога југословенски комунисти излазе као победници. Њихово политичко настојање да се Власима после рата поврати макар номинални статус мањине, влашки чланови Партије и малобројни интелектуалци листом одбијају! По угледу на њих, и потакнути ставом солунаца, угледних бораца из Првог светског рата (а у амбијенту у коме је *идеолошки монолитно* све више тражило уздржавање од *етнички посебној*) – обични људи се више не изјашњавају као Румуни, али све ређе ни као Власи. Тако се десило да Влаха на попису из 1961. године буде свега 1339! Данашњи број Влаха се, међутим, може израчунати приближно, на основу разних демографских и етнографских параметара (на пример, само број становника у чисто влашким селима износи 120.000!). Рачунајући и мешовита села, варошко становништво и дијаспору, долази се до цифре од најмање 200.000 српских држављана који могу бити потомци влашких досељеника из прве половине XVIII века, али и нешто каснијих времена, јер се процес досељавања продужио и кроз наредни век!

У Србији данас, на корак до Европске уније, једна сасвим особена људска заједница, особене историје и духовне културе, тражи могућност да с њом уђе у тај велики, нови свет, а да што мање оштети онај део свога бића који је чине посебном: и у односу на Румунују, са чијег су простора дошли њени далеки преци, и у односу на Србију, у чије стварање је уткала сав свој потенцијал. Један делић те необичне и посебне културе – каква се више нигде на тлу Европе не може наћи - приказан је у овој *Сликовници*. А то је само *бисер из ризнице* коју Власи чувају од самога освета европске цивилизације, и то, данас, у делу Европе где је та цивилизација својевремено настала.

Влашки обредни хлеб живи, али живи као писмо чија се слова преписују, а све мање има оних који знају да га читају.

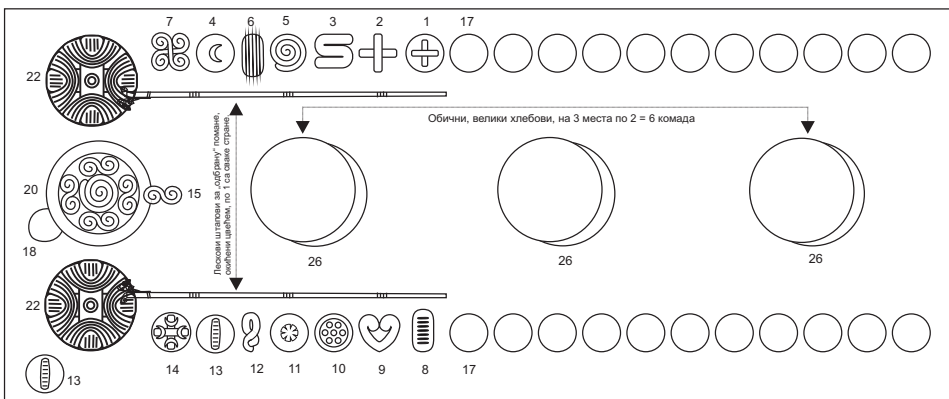
Несумњиво, после миленијумског живота, влашки обредни хлеб и његов помански обичај први пут су озбиљно угрожени савременим променама у друштвеном и културном животу села. Иако припада једној малој и непознатој етничкој групи, која је кроз целу своју историју била или на друштвеном дну или на друштвеној маргини, влашки обредни хлеб садржи универзалне људске вредности, чуване на начин као ретко где у другим друштвима и другим културама! За њега би зато најбоља заштита била кад би се нашао на Унесковој листи „Живих људских ризница“.

Сликовница

Сл. 1 – **POMANA** (<слов. ротѣнй, „даћа“, „ѡарасѡос“) код истѡчних Влаха (Хомоље, Пореч, Кључ, Крајина, Црна Река) има облик људској шѡла које лежи, лица окренутој ка истѡку. Основни део ѡмане је „ѡлава“, која је окружена одређеним бројем колача са симболима који се зову **zakuaње** или **trăbuțe** и без којих ѡмана не може да „ѡуѡује“ у заѡробни свей. (Бачевица, ѡѡиѡина Бољевац, 2005. ѡ.).

Сл. 2- На „ѡлави“ истѡчне ѡмане основни хлеб је **кари** („ѡлава“, бр. 20), „рамена“ чине хлебови који иду уз шѡлај (22), на десном „рамену“ је колач **dumneđiu** („боѡ“, 13), а с леве и десне стране су, ѡо одређеном ѡравилу, расѡоређени „закони“. (Лазница, Хомоље, 2000. ѡодине).

Сл. 3 – **ПОМАНА** код западних Влаха (Звижд, Сити, Браничево, Млава, Ресава, Морава) има облик куће која се зове **kamara** (<срп. камара). Карактеристике је веома велики број хлебова. Помана на снимку имала је 2622 хлеба и сада у **kumînde** – посебне, луксузне помане које Власи дају себи за живота! У овој речи сачуван је изворни, латински назив за даћу: **commandare/commendare**. Број хлебова није случајан, већ је резултат многих правила које помана у друштвеном, верском и морфолошком смислу треба да испуни. (Житковица, оштина Голубац, Браничево, 2003. г.)

Сл. 4 – Три фазе израде **камаре** на помани западних Влаха откривају њен изразит космоморфни карактер, јер камара очигледно представља небеску сферу која лежи на чешири сиуба; на врху сфере је уранска „свастика“, која се окреће око поларне звезде као око „осе света“. Камара нас подсећа и на старо веровање, по коме свако од нас има своју звезду на небу, и кад се звезда угаси, ми умиремо заједно са њом. (Добра Вода, оштина Јагодина, Ресава, 2005. године).

Сл. 5 – **КАПУ** („Глава“). Хлеб за ѿману од укиселої ѿшеничної шесѿа, ѿечен у зиганој ѿећи, која се зове **копторї**. (Горњане, Бор, Поречка Река, 2008. ѿодина).

Хлеб је „глава“ помане („даће“), која код источних Влаха има антропоморфни карактер; постављен је на почетак трпезе са обредним хлебовима, која посматрана одозго – због распореда хлебова – подсећа на човека који лежи, па се сматра да помана оличава самога покојника. У стара времена помана се постављала на месту где је човек издахнуо, и пружала се у истом правцу у коме је он тада лежао. Сада се поставља тако да *глава* гледа *kîtra rîsarit* („ка истоку“), онако како покојник лежи у своме гробу. Као глава помане, овај хлеб треба да је води да не „залута“ док путује на онај свет, где је преузима посебно божанство задужено да дели помане, и оно је доставља покојнику лично. Њему тада у госте долазе, поред најближе родбине, и сва божанства којима су намењени поједини хлебови. Кроз онострани свет поману предводи колач облика овојнице звани *vîntura* или *razluog*, који је

овде постављен у самом средишту **їлаве**. Цео хлеб означава *календарску їодину*, као јединицу вечног тока времена које се одвија циклично. Зато је тракама у облику сунчевих зрака подељен на 12 поља, са по једним *младим месецом* (*luna cїnїrї*) на рубу сваког од њих. Месец својим менама од рађања до пуног круга, иза кога следи нестанак, односно умирање, најсличнији је људској судбини; млађење месеца буди наду у могућност поновног рођења, јер се верује да је бог створио човека као бесмртно биће, али то рођење не догађа се више на *овоме* свету, и нема биолошки карактер као реинкарнација у источним религијама, него на *оном* - где захваљујући многобројним и веома сложеним посмртним обредима, сваки упокојени Влах почиње свој вечни живот као неки *мали краљ*! Јер од прастарих времена живи веровање да само истакнути људи, какви су они на високом положају, имају шансу да буду бесмртни ...

Сл. 6 – Источни Власи зову свој *їиї* *гаће* ***pomana їncїnsї*** („їросїрїїа, издужена“) и *їприређују* је *їоком* целої *їосмрїїної* циклуса, кої *їочиње* са *даном* *укоїа* („*їara*“), *їа* *їреко* *їрве* *субоїе*, *черїдесетї* *дана* и *їолуїодиїиїа*, до *їодиїиїе* *їомане*, која се *зайїим* *їонавља* сваке *їодине*, или сваке *нейарне*, до *исїїека* циклуса од *седам* или *деветї* *їодина*. На свакој *їодиїиїици* *їовећава* се број „їлава“, *їако* да *седмоїодиїиїа* *їомана* има *седам* „їлава“, које *їриїадају* самом *їокоїнику*, и *осму*, која се *їприређује* за све *осїалe* *умрле* *їреїїке*, у чију *їруїу* и сам *їокоїник* *їрелази* *їо* *исїїеку* овоїа *рока*. По некимa, *їаг* му се „*гире гиртази*“ (їлава одвоїи од *їїела*), а *їо* *груїиμα* он се само *сколаци* *исїїод* *некаквої* *їуїа*.

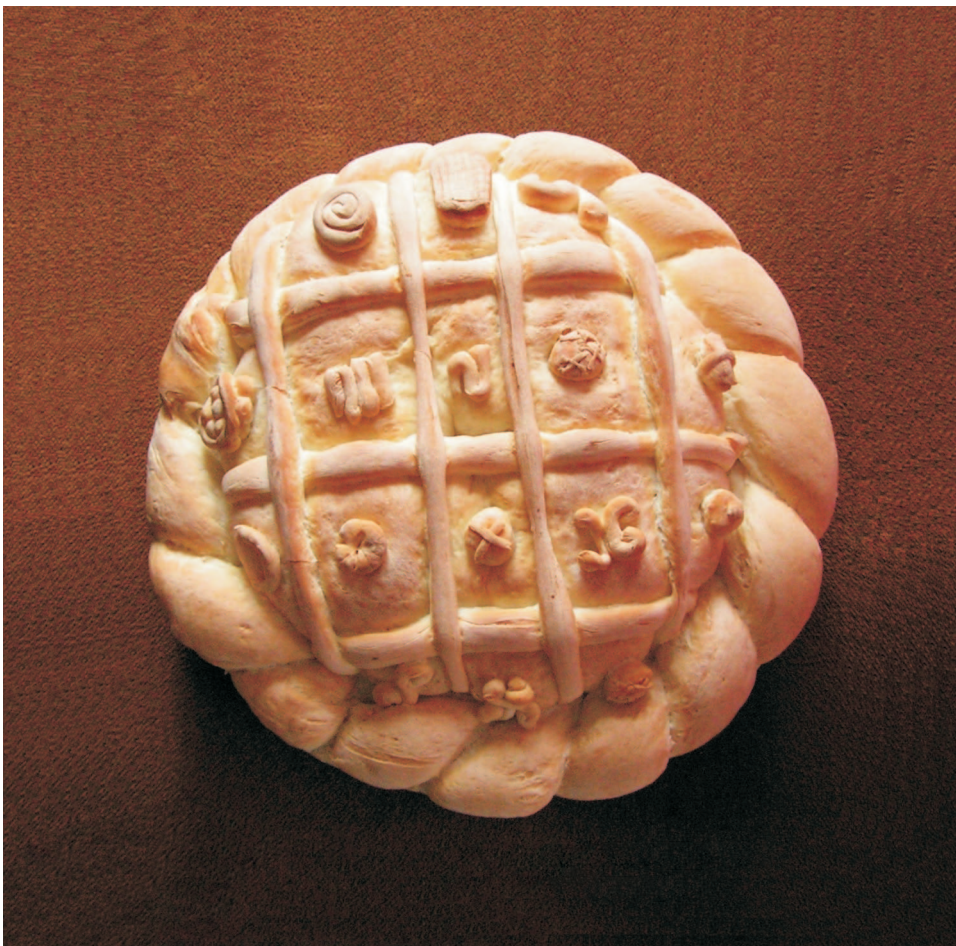
Сл. 7 - **KOLAKO-L NUMARAT** („избројани“ колач, „бројаница“). Хлеб од укиселої пшеничної шестїа, замешен са водом и йосољен, йечен у шейсији у рерни шїорейша. (Село Оснић, оїшїшина Бољевац, Црна Река, 2005. їог.).

Хлеб се намењује особама које су умрле „у мраку“, односно без упаљене свеће у руци. Садржи 15 *sokočela* - симбола који представљају нека од главних паганских божанства као што су *Сунце*, *Месец*, *Рајски сїражар*, или *Дани у недељи* (код Влаха под заштитом седам познатих планета Старога света). Њима се приноси хлебна жртва са молбом да „изведу“ покојника „из мрака“ на светло, које је заправо нека врста пасторалног раја. Поред њих су и предмети неопходни за такав „прелаз“, као што су *маказе* којима покојник сече погребну покривку („рокгоц“), да би је се ослободио, као фетус из постељице, *ланац* којим су небеса привезана за земљу, али који карактерише и разна стара божанства смрти, *мердевине* уз помоћ којих се покојник – као по Раовим лествама - „пење“ у рај, *рука* којом се прихвата помана и

др. *Свасѣлика* („кокија“) звана *Luşafur* (<лат. *Lucifer* „светлоносан“, планета Венера, у народу звезда Даница) – главни је симбол у влашком посмртном култу, јер се поима као *лично свейло*, које упокојени носи у руци када се пробија кроз Царство таме на путу за онај свет. Све време током вечног боравка у томе царству, покојни Влах је под заштитом овога знака! Ту су и *furşili pomîntului* („сохе земаљске“) у облику ракљастог дрвета, које држе Земљу да не падне у Бездан. Знак у облику спирале је *Vîntura* („ветриња“, женски пандан демона ветра *Vîntu-a*), посебно божанство звано и *Razluogi pomeîni*, које „уређује“ поману и преноси је целу са овога на онај свет у коме је прима упокојени човек. *Vîntura* је код Влаха и прастари демон транс, стања које је најсличније самој смрти. Име хлеба изведено је од *бројева* и *бројања*, који имају суштинско значење у сложеном систему влашких помана, јер само ако је на помани „све на броју“, нарочито ако су ту сва потребна божанства звана *zakuahe*, *trăbuieşe* или *sokoşeşe*, помана може да обезбеди *двосмерну везу* и *прелаз* између овог и оног света, што је једна од њених важних улога. А ти светови су само два аспекта *бесмртне вечности*, о којој сањају сва људска бића!

Сл. 8 – Обред *nîmeîritu* („намењивање“) помане састіоји се од кађења кружним пошезима, додиривања и именовања свакој предмета на шріези, и молићве да покојник све што прими истіој шренујка када му се „намењује“. Тек с овим чином помана постојаје свейта шріеза и покојник може да јој шрисіуји. Кади се „уназад“ (с лева удесно), сујрошно од кађења на слави, јер шреба уіпокојеној човека да „враиш“ на овај свей. (Јасиково, оішійіна Мајданийек, Горњи Пек, 2007. іодине).

Сл. 9 – **KOLAKU RAIULUI** („Рајски колач“). Помана. Пекарска израда, према моделама из сеоске традиције. (Црнајка, ошшћина Мајданџек, Поречка Река, 2007. г.).

Рајски колач се намењује покојнику који је умро *în negura* („у мраку“) и садржи 16 закона који треба да му помогну да пређе у рај. Поред традиционалних симбола сунца, месеца, дана у недељи и сличних, међу законима се налазе и бића из хришћанског фолклора: *Maika Păiasistă* („Богородица“), *Aranželu* („свети Архангел“), *Dumnezeu* („Господ бог“) и др. Они су представљени округлим хлепчићима на којима су залепљени један, три, односно четири крстића. Посебни закони су намењени за испуњење грехова (*strîmbataće*) и остварење *învăţe* (*direptaće*), која се сматра највећим законом на ономе свету. Пекарска иновација су пречаге по средини и плетеница на ободу хлеба, који је обавезно округлог облика. Поред појачаног *соларног* карактера хлеба и прегледности у распореду закона, који би без пречага био нејасан, јер често долази до слепљивања апликација приликом нарастања теста и печења,

сврха ових пекарских додатака јесте да хлебу повећају цену. Али и поред тога пекарска израда обредног хлеба потиснула је домаћу у старинским зиданим пећима, јер је јефтинија, бржа, а сами хлебови су лепши од оних које су жене пекле од вајкада. Пекари међутим немају довољно времена, а ни знања, да у свему поштују сложени и замршени језик хлебних симбола, па се са превладањем пекарске индустрије симболи лагано губе, или се обредни хлебови месе по старом шаблону, само сада рутински, без икакве свести о њиховом правом значењу и намени. Додуше, од пекарске индустрије више се и не тражи, јер индустрија не може да буде чувар традиције.

Сл. 10 – Највећа несрећа која може да задеси човека када треба да крене на пут у вечни животи јесте да на тај пут крене без свеће у руци, пошто зајробни свети покрива вечна тама. Збој тога се самреник помно чува, и сматра се великим прехом живих уколико му у самренином часу не ујале свећу и не помоћу му да је држи у десној руци док не издахне. Уколико по из разних разлога није било могуће, родбина је дужна да у шест краћем року изради посебну свећу која се зове „велика“ или „рајска“, и да је покојнику кроз обред „намењивања“ достави, како би се овај што пре избавио из ужаса вечног мрака! До средине прошлог века, ова свећа се израђивала у току ноћу уочи сахране и ношена је ујалена на челу појребне поворке. Али, како је њена израда компликована, а симболика сложена и слојевита, свећу могу да израде само одређене жене, дубоко посвећене култи, којих је данас све мање, па се она у новије време израђује за поману четрдесетници, када се верује да покојник, преко рајског брвна, коначно прелази на онај свет. Свећа се пошавља на „лаву“ помане, и пали на почекју поманског обреда, са молбом да покојника из мрака „испраши у рај“ (sāl petriākā-n raī). (Село Брестовац, општина Бор, Црна Река, 2007. године).

Сл. 11 – **KOLAKU LU KRAŠUN** („Божји колач“). Божјић. (Јасиково, Мајданџек, Горњи Пек). Пекарска реконструкција према шеренској скици етнолога из 2000. г.

Хлеб са слике меси се о Божићу за здравље и срећу укућана у току наступајуће године, за плодност стоке и воћки, за берићет њива и бујност пашњака, једном речју - за општи напредак („sî ða tot înaînçe“). Колач одражава представу о троделности света по вертикали („доњи“, „овај“ и „горњи“) и дводелности по хоризонтали („овај“ и „онај“). Сви светови су супротно окренути. Када на „овом“ свиће дан, на „оном“ се смркава и мртви се спремају на починак. Они се буде када код нас дан „креће уназад“, зато се помане никада не дају ујутру, јер тада мртви спавају и не могу да им присуствују. На хлебу су сачувани у истом броју и распореду *спирални* орнаменти, нађени на хлебовима од теракоте из винчанске културе (VI-IV миленијум пре нове ере). Пример таквог неолитског хлеба, приказан на слици 12, откопан је на локалитету Крмењак код села Потпорањ у општини Вршац и налази се у археолошкој

збирци вршачког Градског музеја. Једина разлика је у двоструком крсту који је заменио праисторијске ромбове. Сви орнаменти божићног хлеба налазе се и на посмртним хлебовима у Горњем Пеку. Средња десна спирала на њему је украшена са седам рецки које се повлаче ножем у свежем тесту. Представља број дана у недељи који су под влашћу седам небеских тела, познатих у Старом свету: *luń* (Месец, понедељак), *marť* (Марс, уторак), *mĕr-kurĭ* (Меркур, среда), *juoĭ* (Јупитер, четвртак), *vińiri* (Венера, петак), *sĭmbĭtă* (Сатурн, субота), *dumińikă* (Сунце, недеља). Хлепчић са овом симболиком зове се *vumoşăl*. Реч је нејасна, али се хлеб, претпостављамо због хомофоније, често зове и *frumoşăl* („лепотан“), па га Горњопечани деле пре помане и једу јер је „добар за лепоту“ („*bun đĭ frumoşaťă*“). Спада у групу која се у другим крајевима назива *razluog* или *vĭntura*, чија је улога да предводи поману, као људски супститут, на путу за онај свет. До преплитања мотива из годишњег и посмртног циклуса долази због тога што *онај свейĭ* није само свет упокојених људи, већ и свет божанских бића и сила, које обликују онострану стварност и управљају људском судбином у свим њеним аспектима.

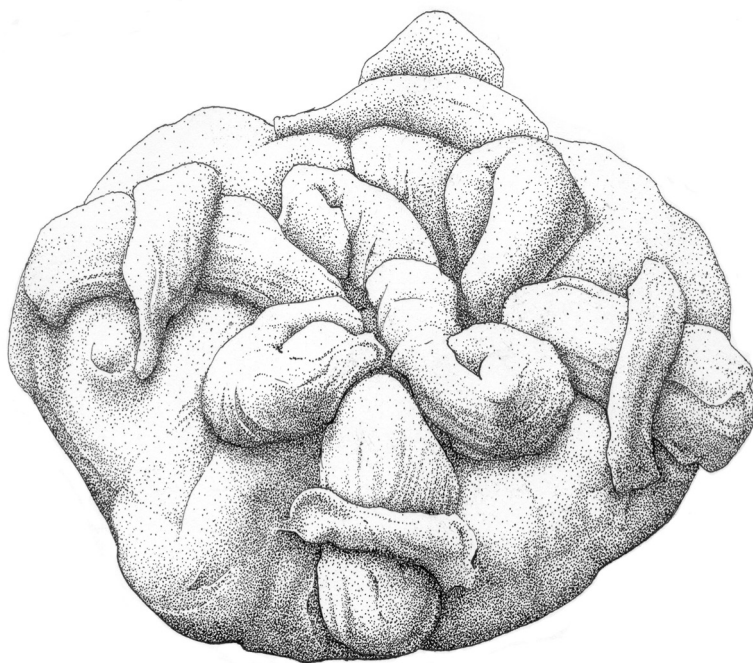
Сл 12 - Симболи урезани у њинени модел неолитској хлеба са локалитета Крмењак у околини Вршица. У односу на хлеб из Јасикова (сл. 11) разлика је у томе што влашки хлеб има двоструки крст уместо ромбова, а за ромбове се може претпоставити да су у праисторији настали стилизацијом завојница на крајевима свастике. Оба хлеба имају исти број спирала чији је распоред и положај симетричан по вертикали, а на влашком и по хоризонтално. Рецке по ивици, које се виде на овој винчанској шеракоти, имају и неки влашки обредни хлебови: зову се *numarature* („бројеви“) и повлаче се ножем у свежем тесту. Број рецки је 365 и по, колико дана по влашком „бајском“ календару има у шоку године.

Сл. 13 – **MUOȘÎ** („Преци“). Помана, Лесково (Мајданџек, Горњи Пек). Пекарска реконструкција на основу шеренске скице еџнолоџа из 2001. године.

Обредни хлеб на коме се срећу два прастара симбола: „свастика“ („кукасти крст“, „кокија“) и крст са четири млада месеца на својим крајевима. Његов назив *muoșî* („старци“, „преци“) указује и на улогу коју игра на помани у овом крају: намењује се покојниковим прецима, с молбом да дођу на његову поману да се угосте и помогну му да се што боље снађе у новоме свету. Кокија, која заузима централно место на крсту, зове се понегде *sviči Pîetri* („свети Петар“), из чега закључујемо да је овај универзални симбол – *свасџика* (од санскритског *su-anti-ka*, *су* „добро“ и *асџи* „јесте“) - поред улоге покојниковог водича и светлила, коју смо видели раније, имао и улогу вратара и кључара на улазу у онострано, као и судије у свету мртвих, јер је у неким причама код Влаха свети Петар тај који одређује где ће који покојник да оде: у рај или пакао. Можда је *свасџика* истовремено оличење првобитног божанства мртвих, јер је реч о једном од најстаријих симбола за

које зна људска историја! О сакралним улогама *свасџике* судимо по томе што неке од њених функција препознајемо у митовима или легендама о светом Петру, чије је име *свасџика* понела под утицајем хришћанског фолклора. Крст са полумесецима стара је представа умрлог човека, коме млади месец треба да обезбеди поновно рођење. Док је тесто свеже, Влајне на сваком „полумесецу“ урезају ножем по 11 рецки и гласно их броје док их не урежу 44, колико, по једној верзији, има „великих дана“ у току године. Пошто за четврт века нисмо нашли никога ко би знао да наброји те велике дане, нити се у народу прича да се то икада знало, претпостављамо да се ради о *редуџликацији* броја четири, који у култури Влаха, као и у другим архаичним културама, представља врховног бога, Господара Васељене „од истока до запада и од севера до југа“. С обзиром на то да се етимологија румунске речи *тоџ* везује за дачки супстрат и научници је налазе у основи назива дачког божанства *Салмоксиса* (или *Залмоксиса*), могуће је да су на овим хлебовима сачуване хипостазе тог великог бога далеких предака наших данашњих Влаха? А о њима је и Херодот сведочио како „верују да не умиру, него да умрли одлазе богу Салмоксису“, који опет тврди „да ни он ни његови гости, нити њихови потомци, неће умрети, него да ће доћи у један предео, где ће вечно живети и уживати у сваком задовољству“.

Сл. 14 – *Миоџ са ѿомане из Рудне Главе (Мајданѿек, Горњи Пореч). Крст са ѿолу-месецима ѿредсѿавља ѿкојника, а свасѿика (luşafur) лежи на њеѿовим ѿрудима, са задатѿком да ѿа оживи у ѿосѿихумном свесѿу.*

Сл. 15 – **KOLAKU ÐI BÎT** („Шийаџов колач“). Помана, Рудна Глава (Мајданџек, Горњи Пореч). Пекарска реконструкција по шеренској скици етнолога из 2006. год.

Округао хлеб са обручем и орнаментима у средишњем пољу. Сви влашки хлебови који имају обруч (*šerk, gardin*) сматрају се „великим“, односно у религијском смислу *свећим*, јер обруч представља светачки нимбус, проистекао из сунчеве ауреоле, а у историји религије најраније је документован у представама вавилонских богова. Поред *свасџике* („*kokiĭe*“), која и на овом хлебу заузима централно место, хлеб садржи и четири симетрично распоређене спирале које се, како је већ речено, зову *razluogu* или *vîntura* и чија је улога да одводе поману до покојника, ма где он био на некој од четири стране света. Између њих су четири симбола облика латиничког „S“; орнамент је заправо половина *свасџике*, настао од ње током дуготрајне обредне праксе. Има више значења у култу мртвих код Влаха Горњег Пореча. Због закривљеног облика, зове се *strîmbataĉe* („кривда“) и приноси се као жртва за искупљење грехова које је покојник начинио за живота. Другде пак,

зове се *šimbîta* и посвећен је суботи као главном мртвачком дану у седмици, када се у новије време све чешће приређују помане. Ранији помански дани *ушорак* и *чешврџак* поштују се само уколико запослена родбина може да добије отпуст, јер послодавци нису у обавези да им због помана изађу у сусрет. Хлеб се намењује заједно са штапом (сл. 16) који уз поману добија сваки покојник, и с којим се у стара времена сваки покојник и сахрањивао. Налазимо да штап у почетку није служио за одбрану помане како се данас сматра, већ да је у обред уведен као *инсиџија*, као знамење почасног достојанства са којим покојник треба да ступи у нови свет! То произилази из семантике целог обреда, чија је сврха да се човеку у новом животу обезбеди висок друштвени статус, као претпоставка за бесмртност, а штап је једна од најстаријих ознака таквога положаја. Штап је постао *инсиџија* у време када су се раслојавале ране сточарске културе, и када су се око врачева и племенских старешина формирали култови, митови и религијске представе, које, зачудо, код Влаха налазимо у још увек добром стању.

Сл. 16 - Рукохвати *шџаја* са *џомане* из Јасикова, (Мајданџек, Горњи Пек, 2007. год.). *Шџај* је иша-ран *џехником конџијања*, црџања *џомоћу чађи рас-џворене* у заџрејаном воску. Десно је *џредсџава* „космичкој дрвеџи“, које својим расџом сџаја свеџове, а *џодиџињом* обновом буди наду у *џоново* рођење *џокојника* који *џа* из *џој* разлоја носи на својој *џосмрџињој инсиџији*.

Сл. 17 – **КАПУ** („Глава“). Помана, Лазница (Жајубица, Хомоље). Пекарска реконструкција на основу шеренској снимка еџнолоџа из 2000. године.

Поред обруча („gardina“) који овај хлеб сврстава у категорију „великих“ и даје му светост сунца, хлеб у пољу има спиралну *vînturi*, звану овде *buzdugan* („буздован“), око које су крстолико распоређене четири двоструке овојнице као знак да ће „глава“ у потрази за покојником водити поману на „све четири стране света“. Хлебове из групе *kapa* не стављају се директно на сто, већ се испод њих подмећу најчешће две обичне погаче (сл. 18). Више погача се ставља испод „капа“ само када је помана велика, када има много учесника а простор је скучен, јер хлеба треба да буде довољно за свакога човека, и да се насити за трпезом, али и да понесе са собом кући. Власи, као и Стари Египћани, не штеде на храни за своје мртве, јер колико се на помани поједе – толико ће хране покојник добити на ономе свету. А примиће је сигурно само ако људи, док једу, каткад кажу *bobdaprost* и са

сетом помену његово име. (Ово је важно и за саме госте, јер онога ко се превише занесе храном и пићем и заборави да помене име покојника, или да каже коју лепу реч о њему, покојник може пресрести на повратку кући и отети му торбу за хлебовима које је примио у његову част!). Испод свих тих хлебова стављала се раније још и омања проја, коју Власи зову **malai**. Обичај се задржао код равничара којима је кукуруз главна култура, а проја се улепшава разним шарама, које се у тесту повлаче зупцима виљушке. Назив *kari* („глава“), односи се заправо на ту гомилу од три хлеба, па се свуда о њеном саставу води рачуна, јер очито одражава неку прастару *иријаду*, у којој сва божанства од значаја за покојног човека и његов вечни живот, бораве у горњем, уранском делу те троделне васељене. Представе о „доњем“ свету код Влаха су разноврсне, чак међусобно супротне, каткад и искључиве, што сведочи о различитом пореклу и различитим временима њиховог настанка. Сељачка култура не врши уједначавање верских разлика, нити из вере избацује садржај који је за друге време прегазило. У селима опстаје само оно што има сврху и велику важност за човеков живот, јер аутаркична привреда не може да поднесе сувишан терет. Зато је идеја да се посмртним обредима негира смрт тако дубоко уткана у сеоско ткиво. Отуд, кад се разгнру слојеви веровања, таложени хиљадама година, код Влаха налазимо још увек свеже сачувану представу о загробном свету који није ни „доле“ ни „горе“, већ је у истој равни са овим нашим јединственим и непоновљивим светом живота!

Сл. 18 – **KAPU POMENĬ** („Глава ѿомане“), са колачем *vrumožāl*-ом на врху.

Композиција троделне „главе“ на ѿомани у Кривељу, као представља иријадној свейи, иренски снимак етнолога из 2008. године. На врху је хлеб *vrumožāl* који „води“ целу ѿману у загробни свет и једини је хлеб који се љуби ѿоком обреда намењивања. По иправи, сваки објект који се „шаље“ ѿокојнику, од хране до намешћаја, иреба да се дошакне руком („ѿокаже“), именује („оише“) и ѿљуби („овери“), али из хријенских разлоја иредостирожене Влајне свеле су љубљење делова хране само на симболично љубљење овој једној, најважнијој хлеба.

Сл. 19 – **KAPU LA POMANA ALBĂ** („Глава беле помане“). Горњане (Бор, Поречка Река, 2008. год.). Пекарска реплика према ѿеренском снимку етнолога.

У току *Беле недеље* пред *Ускрињи ѿоси* („Puostu parăasîmilor“) Власи приређују посебну даћу која се зове *Pomana albă* („Бела помана“). Она се даје у прве три године током седмогодишњег посмртног циклуса. Зове се још и *pomana skitră* („скупа даћа“), јер јој се придаје моћ да покојника смести у рај, уколико он - из ма кога разлога - тамо већ није доспео одмах после погребa. Већина старих Влаха, нарочито из планинских крајева, рај замишља као ливаду на пропланку у некој далекој шуми. Ливада је подељена на два дела, један је непрестано у мраку, вечно је хладан и безводан, а трава је на њему спарушена и црна. Тамо бораве они који су издахнули без свеће у руци. Када се за њих изведу сви прописани обреди, међу којима су обавезно и беле помане, они прелазе пут који дели ливаду на пола, и доспевају у део пун мирисног цвећа које покојници добијају на дар уз сваку поману. У самој средини изникло је огромно дрво испод кога извире хладна вода. То је једино

место где покојник може да гаси жеђ, која је неснасна на ономе свету. Сваки покојник има само онолико воде колико је при посебном обреду њеног „ослобађања“ пловио чамчић направљен од данцета сувога врга (*Cuscuta lagopadia*), са свећама улепљеним у облику крста, које треба да горе све време док врг плови низ поток, (сл. 20). Нема трага веровању у неко хтонско сунце које би обасјало овај део ливаде, мада се сматра да и тамо постоје дан и ноћ, и посмртним песмама - *petrekaturama* - покојник се учи да на путу у загробље не иде за водом, јер се вода не враћа, већ за Сунцем, јер се оно сваког јутра рађа и враћа из мртвих. Ипак, рај бљешти од видела, али оно потиче од раскошне светлости многобројних свећа што непрестано горе на поманама које су мртвима приредили живи рођаци. Такву једну рајску ливаду представља овај хлеб. Седам бобица у средини седам је дана у недељи који се, прекинути смрћу, сада наново нижу у вечном загробном времену; около је соларна ауреола која својим сјајем буди природу после зимскога сна. Бела помана обезбеђује укључење покојног човека у тај циклус свеопште обнове природе, чијем хтонском делу он од сада, па до века, заувек припада.

Сл. 20 – Пушпање *troka* („врга“) низ воду најважнији је део обреда „ослобађања“ воде, који се врши уз сваку поману, јер колико он успе да ошљови низ пошок, толико ће воде покојник имати на другоме свету, у коме поред вечније влади и хладноће, влада и вечнија жеђ. (Рудна Глава, 2006.)

Сл. 21 – **КАПУ** („Глава“). Помана, Злош (Бор, Црна Река). Пекарска израда, шеренски снимак, 2008. године.

На слици је варијанта *главе* са једногодишње помане, на којој се скида црнина и прекида жаљење за покојником. Црнина иначе није старинска боја жалости. Има људи који и данас памте да је то некад била *бела* боја, поред конкретних знакова жаљења као што је гологлавост, небријање, расплитање косе и неукрашавање. Разлози за одсуство црнине нису били толико верски, колико практични. Одећа старих Влаха била је од овчје вуне, конопље и лана, што је све давало тканине беле боје. Тек са појавом *caraboia* (модре галице), било је могуће трајно фарбање тканине у црно, што се некако поклопило с великим несрећама у светским ратовима. Да је црнина из новијег времена, види се и по томе што још увек понегде Влајне скидају црнину док врше поманске обреде, и поново је узимају тек кад се обреди сврше. Бело је *соларна* боја, боја *свейла* које је преко потребно у „рајској“ функцији поманских обреда. У соларном диску хлеба са сл. 21 смештена је левострана свастика, која се креће „уназад“, супротно од кретања Сунца, јер треба да врати покојника с

оног на овај свет, да би и он прекинуо са жаљењем и укључио се у друштвени живот пуном мером, заједно са својом живом родбином. Поред свастике, од симбола на хлебу се налазе, у сваком од поља између њених кракова, још и спирална *vîntura* (у Злоту са християнизованим називом *priĕskura*), лево од ње је *lanĕu*, као прежитак из времена кад су богови или демони смрти били „везивачи“ и хватали људске душе у мреже, ланце, петље, омче и сличне замке. Горе лево је *fluariĕa*, цвет, чија је улога у култу мртвих веома важна, јер се сматра да само *мирис цвећа*, поред *ѿосмрѿине ѿесме*, може да продре у онострани свет и домами покојника на поману, ма где он био и ма шта тренутно радио. Горе десно јесу два леђно окренута „оцила“, настала од *свастѿике* као и многи други сакрални симболи у влашкој култури. Овде представљају неку врсту *кључа* за пролаз кроз капију која дели овострани од оностраног света.

Сл. 22 – Као и њеѿова блиска родбина, и ѿокојник је у жалосѿи до ѿодину дана у свом заѿробном друшѿиѿу. Жаљење се ѿрекида на ѿоѿишњици смрѿи иѿрањем „кола за душѿу“ (на слици). У неким крајевима, као иѿио су Пореч и Црна Река, иѿређују се ѿомане уз велику ваѿиру звану **priveĕĕ** (сл. 28), око које се иѿра до дубоко у ноћ. Шѿио је већи број људи, са разних сѿирана, и иѿио је веће весеље, већи ће улед сѿиећи и сам ѿокојник у новоме друшѿиѿу, а свој вечни живоѿ иѿровеиће у радосѿи и весељу какво је ово на *priveĕĕ*. Улоѿу ѿокојника-коловође иѿра рођак сличан њему ѿо узрасѿу и ѿолу; раније је у рукама носио барјак са именом ѿокојника, а сада носи слику са њеѿовим ликом. (Рудна Глава, оѿиѿиѿина Мајданиѿек, Поречка Река, 2004. ѿодине).

Сл. 23 – **KOLAKO-L MIK** („Мали колач“). Помана. Пекарска израда. (Село Љешиница, ошћина Кучево, Звизд. Теренски снимак из 2007. године).

Хлеб представља левострану *свасџику* у свечаном обручу, а зове се *мали колач* зато што се на *камари* (сл. 24) ставља испод колача *îndoite* („двојнице“) који се састоји од три *полусвасџике* (знак “S“), такође у сличном обручу. О значају *свасџике* у влашкој култури не говори само њена главна улога у култу мртвих, већ и многобројне варијанте које су настале од ње, а које су временом, са развојем култа, добиле своје засебно име, самосталну улогу и посебно значење. Део ових знакова био је самосталан већ у неолиту (сл.38).

На цртежу доле: *део самосталних симбола на влашким хлебовима, насталих од свасџике, на слици прва у низу с леве стране.*

Сл. 24 – **KAMARA** на ѿмани у Љешници, у ѿродици Сѿојадиновић. (Теренски снимак, 2007. године. У друћом ѿлану: сѿуденѿ А. Рейѿић, сарадник на ѿројекћу).

Тип помане са „камаром“ има наглашени урански карактер, јер су хлебне представе загробних божанстава уздигнуте на „небески“ свод. Седам хлебчића испред камаре означавају „седам дана у недељи“. Дани су јединице вечног времена, чији ток на овом свету прекида смрт, али они су под заштитом *седам ѿланеѿа*, па их хлебна жртва покреће даље, и они се нижу и у вечности загробног живота. Влашко поимање живота било је *фаталистичко*, и као у свим архаичним културама, почивало је на веровању у демоне судбине који у часу рођења одређују живот, као и час и начин његовог краја. Судбина је дата по данима, а њихов је број записан *конђејом* у Књигу, која има само беле и црне странице. Због тога, кад човек умре, у фатализму нема саучешћа, само се уздахне и каже: *Şe să faş, n-a tăi avut ăile!* („*Шѿа љеи, није више имао дана!*“). Једини начин да му се дани „продуже“, јесте да му се редовно дају помане; јер човек умире коначно тек кад га сви забораве, и кад му се заувек изгуби сваки траг!

Сл. 25 – **PUPÎDA** („Пуџавац“, „џуџавка“). Помана, Александровац (раније Злокуће, Неџоџин, Крајина). Пекарска израда, 2009. године.

Антропоморфни хлеб који је под именом *pupîda*, или *rarişa* („лутка“), познат на ширем простору источних Влаха. У појединим деловима Румуније има улогу у свадбеним обредима и у бабичкој магији приликом рођења детета, а као фигура има своје варијације и у северозападној Бугарској. У Горњем Пеку употребљавао се као дар гостима који су одлазили са славе. Био је део обредних хлебова и на поманама, али се изобичајио. Среће се, мада све ређе, и на поманама у неким селима Црне Реке у околини Бора. Најбоље

Сл. 27 – **ARPIUARĂ** („Крилашце“). Помана, Слашина (Бор, Црна Река). Пекарска израда, 2007. године.

У појединим влашким крајевима и данас живи веровање, које је раније било изгледа свуда раширено, да покојник одлази на онај свет као *zburatuorî* („летач“). Причало се: „*Ăl muort sa faşe înzir şi zbruară!*“ („Покојник се претвара у анђела и лети!“). Због тога се при полагању у сандук покојнику не покривају стопала. Ни помана, која у тим крајевима има облик људског тела, са хлебном „главом“ на западу, не „затвара“ се код „ногу“ на источној страни: хлебови се ту поређају дуж обе ивице стола, али средина остаје празна да би помана могла да „хода“, јер јој предстоји дуг пут до свога покојника, кога представља као његов двојник. У једном делу Црне Реке израђују се нарочити хлебови, код којих је двострукој овојници додата „капа“ у облику грчке оме-ге: Ω, или женске косе с увојцима. По називу *arpiuară*, деминутива од *arpîe*, „крило“, може се судити да је улога хлеба *лейшачка*. На помани их има девет, ређају се по столу од „главе“ наниже, и то пет с десне, а четири с леве стране, тако да се чини да помана има „крила“ којима може да „полети“! Иначе, у усменој грађи из влашког фолклора није нађена представа о души

која лети у облику птице; то је мишљење науке изведено посредно, из имена хлеба који се зове *piriđa* (сл. 25), као и из чињенице да Власи саде младицу воћке на гробу покојника, наводно да би птицолика душа имала где да слети када се умори од летења око закопаног тела. Али, у оба случаја узроци могу бити другачији, а може бити и да су такве представе новијег порекла, јер се по старом влашком веровању душа човекова не одваја од тела, већ човек свој посмртни живот наставља у истом виду у коме је био у часу смрти. Овај *аниматистички* концепт веома је редак у данашњим преживцима архаичних култура, сматра се чак да га више нема, или да га има само у бледим траговима. Али, у влашком свету *аниматизам* је толико изражен да обликује целу обредну праксу у култу мртвих, за који се с правом тврди да је један од најсadržжнијих и најразноврснијих на тлу данашње Европе.

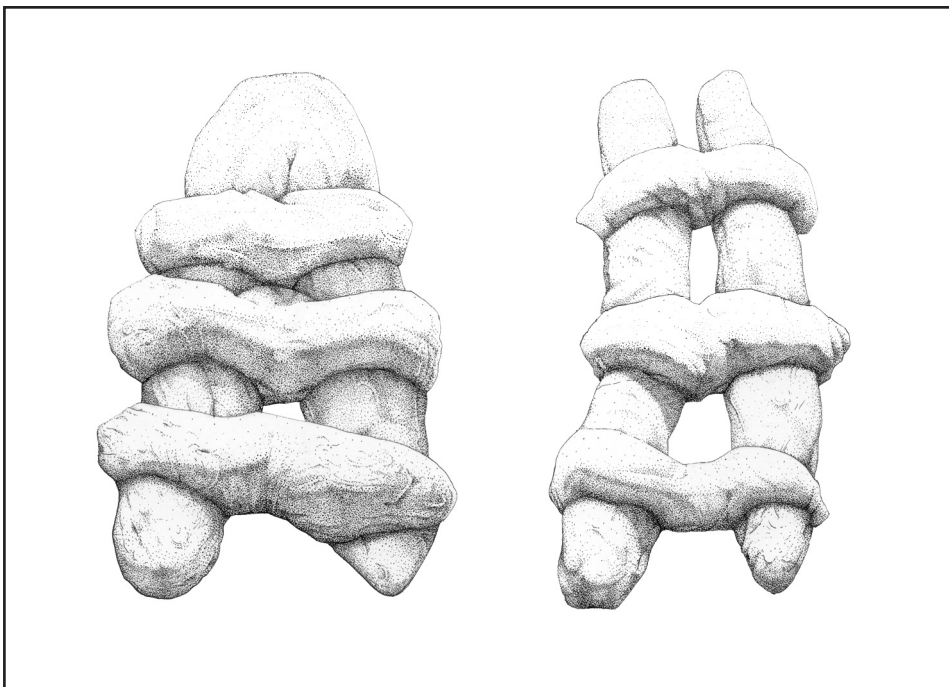
Сл. 28 – Представа о мрачном, хладном и безводном зајробном свећу лунарној је порекла, и сћара је колико и људски род. Корени су јој у палеолиту, кад је човек био у ситалном покрећу за храном, кад се живело крајко, а живош скончавао нагло, без сћарења, па се имао ућисак да је умрли човек само засјао, док је њејова душа, као орански двојник, шрајно одлућала у неки друи свет. Туробна је мисао да покојни човек цроводи вечност у мраку и хладноћи, зајо Власи пале велику ваћу, названу **privegi**, која обично иде уз цоследњу, седмојодишњу цоману и обележава крај цосмртној циклуса. *Privegi* данас пале само цланински Власи, јер је за њеја цошребна велика количина дрва, коју равничари немају. (Рудна Глава, цишћина Мајданцек, Горњи Пореч, 2006).

Сл. 29 – **KĬĬĬĬ RAIULUI** („Рајски кључ“). Помана, Лазница (Жајубица, Хомоље).
Домаћа израда, 2002. године.

Влашке представе о загробном свету су врло компликоване, обредни систем је сложен, а реквизити, посебно од теста који се израђују због вере у вечни живот, ограничени, чини се, само људском маштом. Власи веле да је *aluvatu jukariĭa babilor* („тесто је бапска играчка“). Све је једноставно када упокојени човек „крене на пут“ са свећом у руци. Њега води последњи умрли рођак који је већ прешао тај пут и, уз извесне хлебне жртве које приносе његови укућани, он лако пређе преко *рајскої брвна* и поред страже која га чува, кратко застане пред *Сомођивом*, која седи на каменом престолу и сравњује његов живот с оним што му је било „уписано“ у *књију* приликом рођења, на крају прође и кроз *рајска враиџа*, пред којим га дочека *Свеиџа Мајка* и због његовог доласка буди „све свеце“ редом да му врата отворе, и да га – као нека *дворска свиџа* – проведу тамо-амо по рају ... Међутим, онај који издахне без упаљене свеће – а тада грех пада на *сегам куџа* у околини – има велики проблем да се сам пробија кроз мркли мрак или, у најбољем случају да га води некакав намћораст старац са белом брадом, атим да избегне нападе *Јаџа* кад ступи на рајско брвно, и да успут доживи многа друга чудеса и ужасе, док се некако не докопа рајских врата, пред којима ће можда данима молити и кукати не би ли се неко божанство смиловало да му их отвори ...

Зато се таквом злосрећнику на поманама „даје“ колач у облику кључа, налик на старински калауз, да има чиме сâм да отвори врата раја, када до њих допре. А та врата – судећи по овоме „кључу“ – налик су на грубо тесане *уше* која Власи праве за своје колибе брвнаре, планинске појате или воденице поточаре. Тако, она представа раја као пастирског пашњака, добија сада и своја врата, која му по облику и грађи сасвим одговарају!

Сл. 30 – **SKARUṬĀ** – лесџвице ђомоћу којих се ђокојник „ђење“ у рај, ђакође су – као и основни концевђи зађробној свеђа, код Влаха инсђирисане неђосредним ђриродним окружењем и искусђвом из свакодневной сељачкој живођа. На ђример, лесђвице на слици лево сђаро је ђомађало за ђењање које су сељаци мођли да нађраве у најђримђивнијим живођним условима од ракљасђој дрвеђа, са ђречађама од дебљих ђрана, увезаних лијаном. Лесђвице десно већ су мало сложенђје консђрукције, и за ђихову израду ђребало је имађи неђђио више алађа од обичне секире, али са ђима су се мођле домађиђи и веће висине. Три ђречађе на сђубама одраз су ђредсђаве о ђроделном свеђу, и ма колики били ђђи свеђови, ђокојни човек је мођао са овом ђросђом нађравом да их савлада без ђођешкођа. Зађробне лесђвице ђознавале су многе сђаре кулђуре: умрлом Еђђђанину лично су их ђпридржавали бођови Сеђђ и Хор, у Библији се јављају у визији Јакова као веза са бођом, ђо ђима се ведски жрец ђење на небо, у миђириним мисђеријама имале су седам ђречки, низ лесђве силази и Буда да ђоучи о ђуђу сђасења ... На „ђочейку времена“ налазимо их у рају, када је човек неђосредно ођђђио са бођом, али су се изђубиле ђагом у ђрех! На црђежу су лесђве са ђомана у Лазници (ођђђина Жађубица, Хомоље) које су 2002. и 2004. ђодине даване особама умрлим „у мраку“.

Сл. 31 – **PROSTAŠUNE** („Ойрашиџалица“). Помана, Гамзирад (Зајечар, Црна Река). Пекарска израда, 2008. године.

Упокојени Влах почиње свој *traŋu đī vešiŋe* („вечни живот“) окупан и пресвучен у ново одело, али *na ŋuŋi* у вечност не носи ништа друго до нешто од личних ствари и хране, које му се ставља у шарену *trastu* („торбу“), а ова му се у сандуку, пребаци преко руке. Опремљен је, дакле, свечано и скромно, онако како би за живота чинио кад би кренуо код неког рођака у госте на неколико дана. Накнадно, на четрдесетницу, или најкасније на годишњој помани, њему се подиже споменик као *kasa đī vešiŋe* („вечна кућа“) и „даје“ му се комплетно покућство: сто, столица, кревет, постељина, прибор за јело и личну хигијену, новчаник с новцем да плати дугове, ако их је у загробљу већ морао чинити, сат ручни или „на ланац“, огледалце, чешаљ, посуде за воду, и којешта друго. „Даје“ му се и ново одело, јер је оно у коме је сахрањен сигурно испрљао или подерао за толико време, „даје“ му се, дакле, све оно што би сваком живом човеку затребало кад би се кућио негде на страни ... Шаље му се и одело у коме је радио за живота, јер се сматра да покојник неће

тамо вечно седети скрштених руку, а храну и воду са овога света добија само одређено време после смрти. Када се покојнику „даје“ намештај, онда се за ту прилику израђују посебни хлебови који се од краја до краја разликују по изгледу, али свуда имају исту намену: да омогуће дарованим стварима да нађу свога власника! Обично их има четири, да покрију „све стране света“, а у једном делу Црне Реке антропоморфног су облика (сл. 31), са симболом налик леђно окренутим „оцилима“, који су настали од *свасѿиике* и сада представљају некакву *каѿију* на ономе свету, или *кључ* који има моћ да ту капију отвори! Кроз све такве капије лако пролазе само безгрешни људи, али безгрешних је мало, или их нема уопште, па сви морају да *ѿлаѿије* за своје искупљење. Тек по принетој жртви – у облику оваквог хлеба – човек може да прими ствари које су му дароване! Иначе, кључни обредни изрази који почивају на основи *–prost–* као што су *prostĭtu*, (*să sa*) *prostaskă*, *prostaşuĭe* или *bogdapruost*, *bobdapruost*, *bođapruost* – нису у историји народне религије имали данашње значење благослова за „опраштања грехова“, већ су били, у фази преласка са *анимаѿизма* на *анимизам*, магијска формула са драматичним обредним циљем: *да ѿмоѿну души у самрѿном одвајању од ѿела*, јер се тек са анимизмом јављају представе о телу као „тамници душе“.

Сл. 32 – Хлеб *prostaşuĭe* у обреду намењивања намеѿијаја и ѿрѿезаријске оѿреме на ѿомани у Гамзиѿрагу 2008. ѿодине.

Сл. 33 – **ŠAPĆE KUOTURĬ** („Седам ћошкова“), Помана, Лазница (Жаћубица, Хомоље). Кућна израда, 2000. године. Десно: симболи на леђима еџипћанској скарабеја“, који се њриликом сахране сџављао на њокојникове ѓруди.

Старост представа о оносџраном код Влаха несумњиво је дубока. Да се те представе нису материјализовале у обредним хлебовима, вероватно би се погубиле током времена, и на крају пале у заборав, као што се то десило у другим балканским културама. Истраживач често бива искрено узбуђен када схвати да једино поређење за оно што данас код Влаха затиче у живој обредној пракси, може наћи још само у списима древнога Египта, аријским Ведама, иранској Авести, Старом завету, једном речју у културама које су мртве већ хиљадама година. Тако, на пример, основни симбол из кога зрачи највећи број других симбола поманског обреда, јесте „санскритска“ свастика, чије су најстарије трагове археолози пронашли урезане на костима мамута из позног палеолита (локалитет Мезин, Черниговскаја област, Украјина, између 25 и 17000 година старе ере). На хлебу „седам ћошкова“ видимо један елемент свастике, већ познатог нам облика латиничког „S“, који ствара затворен круг од седам елемената, међусобно спојених кукама. То је џојо-ѓрафија загробног света, за који, по изгледу хлеба и обреду што га прати при намењивању, сазнајемо да је сејџаѓоналан, у знаку, дакле, броја свемира и свеукујносџи! Хлеб се дарује Чувару раја као напојница, са молбом да претражи „свих седам ћошкова“ рајског „атара“, и нађе покојника, ма у ком ћошку он био тога тренутка. Реч је о човеку који је умро без свеће, и

родбина нема илузије да би његовој положај тамо био завидан, и да би могао бити негде другде, а не скрајнут у неком мрачном кутку! Чувару се налаже да покојника из таме изведе до рајских врата, и пусти га да дође кући, где му се приређује раскошна помана. Гледајући ове симболе, као да се за тренутак враћамо у древни Египат, чија је традиција знала за „седам кућа у доњем свету, са три пута по три пута по седам вратница“. Такође, наше „кокије“ као да су скинуте са леђа египатског *скарабеја* (на слици 33, десно), који је био симбол вечног живота, а његово стављање у гроб, на груди покојника, било је с намером да осигура поновно рођење преминулог у загробном свету. Указивање на сличност између елемената влашке и египатске религије, које читалац може наћи на више места у Сликовници, није само формалан украс на упоредној методи. Дубљом анализом могло би се доказати да постоји и историјска основа за такву сличност, јер је египатска религија, као једна од најснажнијих и најдуготрајнијих религија старог Медитерана, наставила да зрачи ка средњем веку преко трачке и римске културе. А да су управо те културе две изразите компоненте влашке етногенезе, мислимо да не треба посебно доказивати.

Сл. 34 - Обредно ношење хлебова, рајске свеће и других жртвених ђонуда, у шро-крајном оиходу око вајре „иривеја“, које ираиш иосмрјина иесма ирује од иеи сшаријих жена. Човек је умро, несрећом, без свеће у руци иа иевачице моле Чувара раја да га изведе из свеша шаме и иомоине му да дође кући на иоману; иу ће му се „даиш“ свешло и иойлоша, и Чувар ће моћи да га преведе у рај. (Лазница, оишиина Жаћубица, Хомоље, 2000. година).

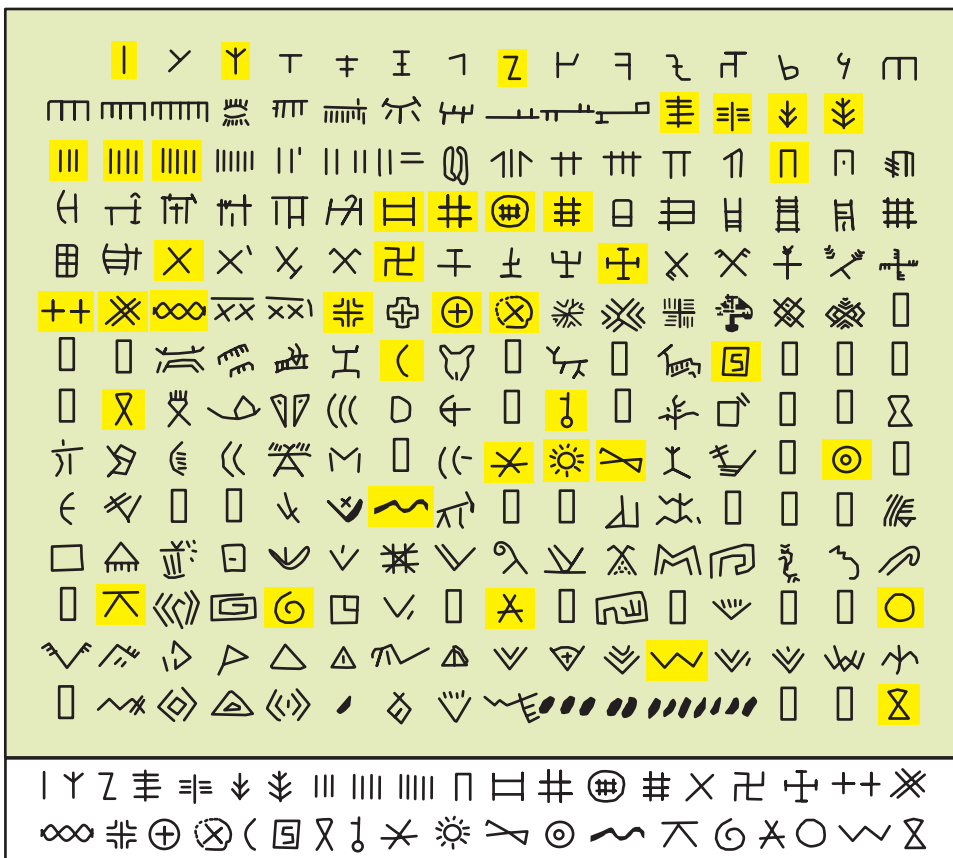
Сл. 35 – **VOJNISJESK** („Мушки“). Помана, Злоји (Бор, Црна Река). Кућна израда, 2008. године.

Свастика, чији елементи представљају четири годишња положаја сазвежђа *Ursa minor*, онако како су их, према *поларној теорији*, видели праоци Индо-Аријаца, овде добија још један, трећи „крaк“ који јој, по схватању старих жена из Црне Реке, мења пол. Сада има мушки атрибут и нову функцију: више није „светлило“, ни „водич“, ни „кључ“ него је *чувар* који бди над посмртном трпезом, званој *masa* или *astalu*. То је посебна софра која се поставља одвојено од саме помане, понекад и у засебној просторији. Намењена је самоме покојнику, за разлику од помане коју он дели са умрлом родбином и комшијама. А кад се разгрну све наслаге које садржи влашки култ, овај се „астал“ указује као нека *светица шриџа* за којом седи покојник као тек устоличени кнез, краљ или бог, спреман да угости велика загробна

божанства која су важна за потврду новог статуса. Озарен светлом утројене свастике, у друштву одабраних бесмртних бића, покојник коначно остварује сан који човек снива непрестано откад се освестио на планети Земљи: *да буде бесмртан и да вечно живи у рајском блаженству!* А пут у Вечност – према учењу влашких старица - могућ је сваком ко добро познаје *маију Хлеба* и *свешти језик* његових симбола! Ваљало би зато да и сама наука промени речник, и уместо што говори о *култури мртвих*, који Влахе приказује као *некролаири* опседнуте смрћу, нека говори о влашкој култури у чијем је средишту *култи бесмртној живој*, као вечна чежња свакога човека!

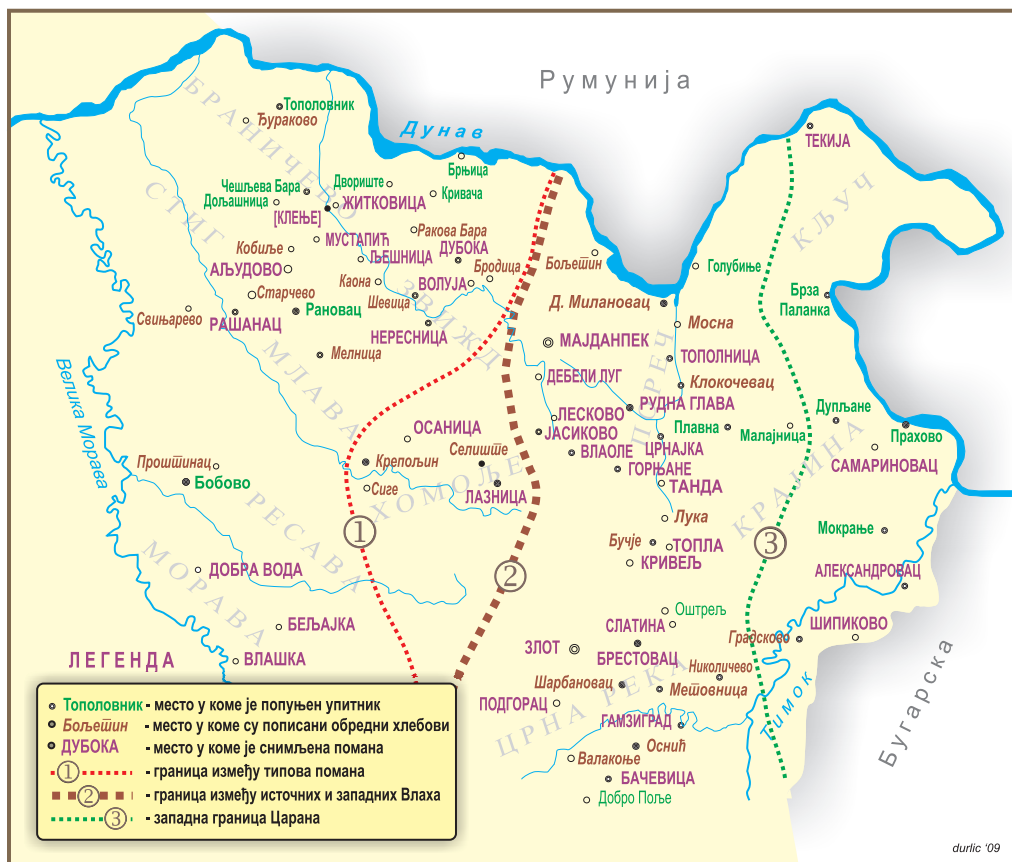
Сл. 36 – Велики је изазов за науку да одговори на питање не само о језику и симболици њоманског комплекса влашке културе, већ и како је све то успело да се одржи толико неуспешно од најстаријих времена до данашњих дана. Власи јесу хришћани, али Црква је ипак овлаш, више преко фолклора, успијала на сеоске представе о загробном свијету, јер Црква не говори језиком Влаха, нити су Власи разумели њен словенски јовор. Чини се ипак да је пресудно то што о култури мртвих брину жене: оне су у њој неупоредиво, и прешан је свако ко не да да обред буде онакав каквој су ја оне примиле од мајки и бака, или научиле од мудрих старица у своме селу. Свештеник се рејко кад позива да „очишћа“ њоману, јер је његова услуга скупа, а сама њомана ионако је замашан издатак за кућу. Данас, кад дође - а Власи ја зову више из пресијажних него из верских разлога, ијо на миру обави свој јосао, а онда жене наставе да раде онако како су то чиниле од њамнијека; до промена у обреду долази ипак када оне доустије, или ијоустије. На слици: њајанско-хришћански верски синкретизам, све чејћа сцена на данашњим влашким њоманама! (Влаоле, ошћина Мајданек, Горњи Пек, 2003. године).

Сл. 38. - Табла са симболима ошкривеним на око 1000 фраменаија ирнчарије и фиџурина из доба Винчаске кулџуре (VI-IV миленијум сџаре ере), са којом Евроџа коначно излази из каменој доба и прелази у доба меџала. На основу џумачења археолоџа **Марије Гимбуџас**, ови симболи су сџекли научну џоџуларносџ џод називом „винчанско џисмо“. Сисџемаџизовао их је њен следбеник **Шан Вин** (Shan M. M. Winn), а румунски научник **Сорин Палиџа** приредио их је и као фонџ за комџјуџерске сисџеме. Сви симболи обојени жуџим и издвојени исџод уоквирене џабеле, ошкривени су на обредним хлебовима Влаха исџочне Србије. Можда је сличносџ код неких знакова сасвим случајна, али код неких сиџурно није, јер се џрафизми као џиџо су свасџиџка, сунце, срџасџи месец, коси и усџравни крсџи или сџирала, моџу џраџиџиџи кроз археолоџика докуменџа мноџих еџоха и кулџура које су се џосле Винче сукцесивно смеџивале на балканском џросџору. У сџоју неме и далеке винчанске кулџуре и ове живе, влашке, моџуџе је сазнаџи мноџо новој и о једној и о друџој, као и о кулџурама које су у меџувремену насџајале и несџајале у овом делу Евроџе. У оџворену научну расџраву о џоме јесу ли винчански џрафизми џисмо или знаџи својине, влашки хлебови моџу да се укључе са арџуменџима у џрилој „џисма“, али не оној џрозаџчној, којим су џиди џисали једни друџима - јер за џако неџиџо, смаџрамо, винчанско друџиџво још увек није имало џреке џоџребе - веџ оној узвишеној, **свеџој џисма**, којим су Винчанџи уџуџивали молбе моџним боџовима своје релиџије! Не џреба сумџаџи у џо да неки од џиџ боџова живе и данас, скривени у заџробном свеџу влашкој џаниџеона!

Сл. 39 – Аутор пројекта „Влашки обредни хлеб и помане“, етнолог **Паун Ес Дурлић** (Рудна Глава, 1949), кустос Музеја у Мајданеку, снимљен 15.09.2007. године на помани у Дебелом Лују, која му је била седамдесета по реду од почетка истраживања 1984. године. За четврти века обрадио их је сиошину, ишло сам, ишло заједно са мањом или већом групом сарадника. Најдуже су се у истраживачком тиму задржали **Мирослав Балабановић**, **Боривоје Крчмаревић** и **Аница Радовановић**, а значајан допринос на прикупљању траже дао је и **Зоран Илић**, сви у појединим периодима радници Музеја у Мајданеку, као и студент етнологије и антропологије **Александар Рејечић**. Пројекат је у почетку био локалног карактера, и остваривао се само на подручју општине Мајданек. Али, после првих компаративних истраживања у суседним областима, и сазнања да је влашки обредни хлеб у науци још увек непознат, одлучено је да се пројекат прошири на цело подручје источне Србије, и да обухвати ишло више влашких насеља. У почетку је тража бележена скицама, записима и фото-апаратом, а са појавом видео камере помане су почеле и да се снимају. Грађа се обрађује компјутерски, софтвером који је израдио сам аутор. На сиошину обрађених помана снимљено је близу 30.000 фотографија, видео и аудио материјал заузима 140 компакт дискова, снимљена су и два етно-филма која су добила пресижне награде на етно-фестивалима. Број скицираних обредних хлебова прелази 1000, и њихова систематизација је у току. Због свега овога, влашки обредни хлеб може се сматрати једном од најбоље документованих тема српске етнологије! Заједно, поред рада на репрезентативној етнолошкој монографији, аутор ради и на развоју идеје о оснивању **Музеја влашког обредног хлеба**, и сављању ових хлебова, заједно са обичајем помана, на Унескову листу „Живих људских ризница“!

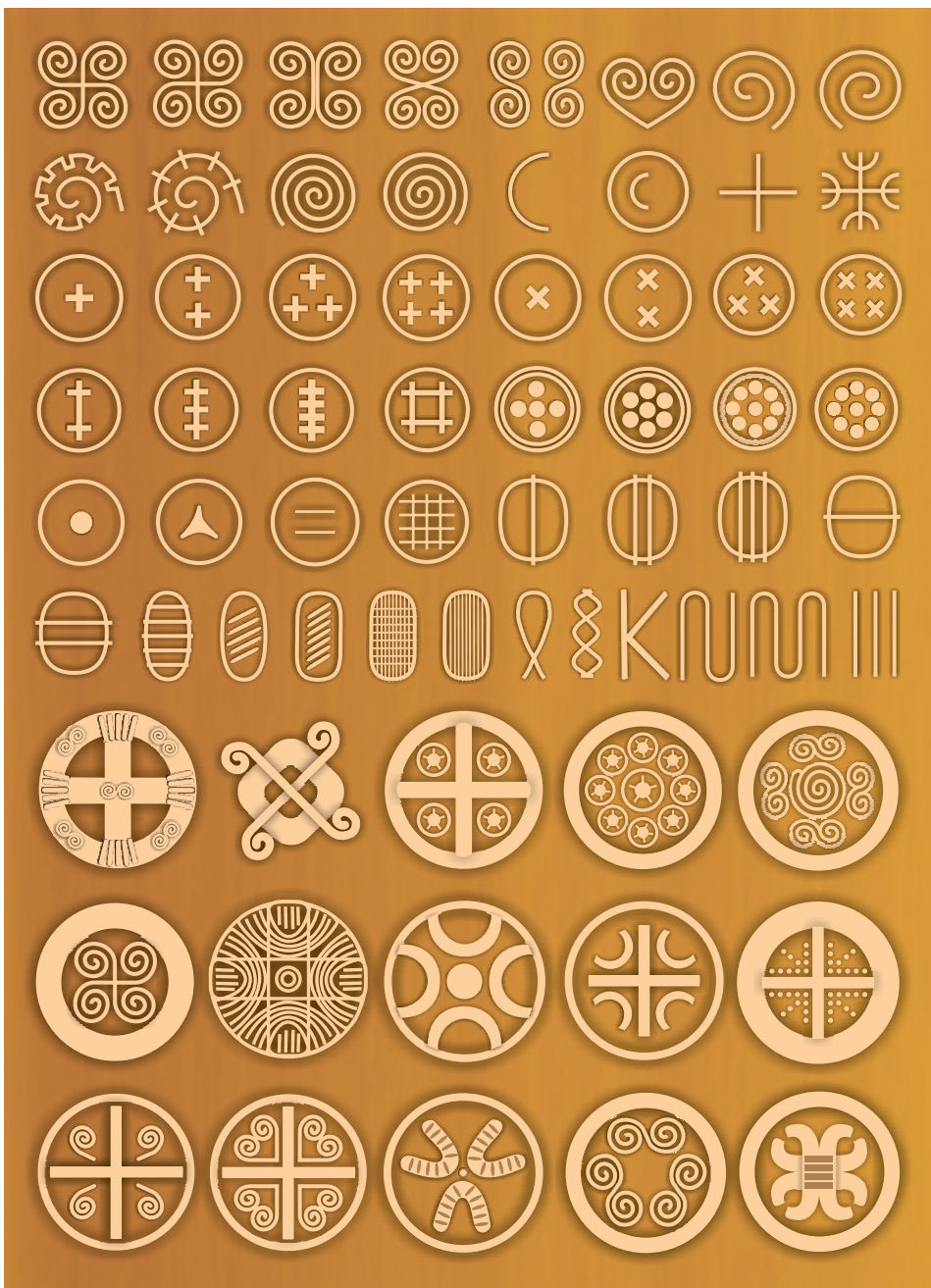

Сл. 40 - Карта источне Србије са локалитетима пројекта „Влашки обредни хлеб и помане“, израженим у времену од 1984. до 2009. године.

Власи (Rumîni) насељавају простор источне Србије између Мораве, Тимока, Дунава и Рипња. Говоре архаичним наречјима румунског језика, јер су се од Румуна одвојили пре него што су се ови формирали као савремена нација. Географски се могу поделити на источне и западне (линија 2), а према језику и другим етнографским особинама, на три групе: **Унђурјане** (Банађане) западно од линије 2, **Мунђане**, блиске Унђурјанима, између линије 2 и 3, и **Царане** (Олишанце) источно од линије 3. Преци Царана били су земљорадници, а Мунђана и Унђурјана сточари. Етничка слика овог дела Србије формирана је крајем XVII и почетком XVIII века, када се завршава интензивно досељавање Влаха са различитих простора који данас припадају Румунији, Молдавији, Украјини и Бугарској. На појединим се изјашњавају за Србе, Влахе и Румуне, па се њихов тачан број не зна; процењује се да их заједно са дијаспором има преко 200.000. Пројекат је до 2009. године обухватио 70 влашких села, од 160 у којима Власи чине већину, и једно српско, ради поређења влашке помане и српске даће. Због недостатака средстава нису сви предели подједнако изражени, али се већ на основу прикупљене траже може закључити да је традиција израде обредних хлебова најбоље очувана у Хомољу, Горњем Поречу и Црној Реци. Уочена су два типа помане: један је са „камаром“, други са „главама“, а граница између њих приказана је линијом број један.

Сл. 41 - Слотица помана у пројектију „Влашки обредни хлеб и помане“ снимљена је 12. септембра 2009. године у Рудној Глави (оштина Мајданџек), а приредили су је себи за животица мештани **Михајло** и **Дара Макуловић**. Поману су пришили ирубачи: весеље је почело на тробљу где је окићена „вечна кућа“ слављеника, а завршило се иранком на ирју у селу, уз учешће великог броја мештана. Као да се ништа није променило од V века стваре ере када је Херодот описао неке Трачане који илачу кад се дете роди, а „самршника сахрањују уз иру и велико весеље, и спомињу муке којих се ошростио док није досио у вечно блаженство“. Власи, који баштине многе елементе ирарке културе, ирпрећују овакве помане јер смајрају да ће се весела атмосфера са обреда лако иренети на дружи свети, и да ће иотирајати иоком целој њиховој заиробној животица. Овакве помане Царани зову **sălindar** (рум. sărândare <нр. сарантари, цркв. „чејрдесетница“), Унџурјани **kumînd** (од лат. comandare), а Мунђани **romana di viță** („даћа за животица“). У фаџалистичким културама, какве су ио ирилици све сеоске културе светица, демони Усуда одрећују судбину човека ирема иоме какве су воље у часу када се човек рађа. Предодређена судбина ишече неумишно, и ма каква била, човек не може да је иромени. Али има ирилику да уииче на свој **наредни** животица, ако верује да он иоситоји. Влах, као ирави реликџи фаџализма, ирпрећује „куминџ“ или „сариндар“ да би судбину иотица животица узео у своје руке; он се сад уздиже на ниво Усуда, и док кади ишамјаном и ирелива вином соистивени ироб, иарафразира њеиове речи: „Како је мени данас, ишако нек ми буде и ономе светицу, довека амин!“ Пошом дарује Боју иосебан хлеб, уз молбу да му за узвраи иричува иоману док он ишамо не ситиине! А сви акџери овог чудесног славља искрено желе да ио време иишо касније дође, јер без обзира каква та иидила чека у замшљеном Рају, човек иишак више воли да иишо дуже остиане на овоме светицу!

Сл. 42 – Шемајски црџежи једној дела влашких обредних хлебова из евиденције Музеја у Мајданијеку. У горњем делу шабеле су колачи ђознаји ђод именима: **zakuaŋe**, **trăbuiăle**, **sokoăle**, **kokiie**, **răzgodăle**, **buskomălănișe**, или **ikuaŋe**. Број „закона” на ђоманама није свуда исти, на једној шрџези мођу да се нађу од шри до 19, а ђонеђе и до 25 различитиџ симбола истиовремено. У доњем делу шабле су ђизв. велики хлебови - **kapice** („ђлаве”), **kolaș di bit** (хлебови који се намеђуђу уз шђшай), и друђи.

ЛИТЕРАТУРА

СРСКИ ЈЕЗИК – ЋИРИЛИЦА

- ВИШИЋ Марко, *Енума елиш*, Нови Сад, 1994.
- ГРУЈИЋ М. Радослав, *Прилози за историју Србије у доба Аустријске окупације (1718-1739)*, СКА Споменик, ЛП, Београд, 1917.
- ДУРЛИЋ Ес Паун, *Култи мртвих као основа за одређење религије Влаха*, Етно-културолошки зборник, 1, Сврљиг, 1995, 232-240.
- *Покладни њивеи – обредна вайра из култи мртвих код Влаха источне Србије*, Етно-културолошки зборник, 2, Сврљиг, 1996, 110-115.
- *Небеска шела и обред „маријурја“ у култи мртвих код Влаха североисточне Србије*, Развитак, 213-214, Зајечар, 2003, 122-147.
- *Рајска свећа у култи мртвих код Влаха у источној Србији*, Развитак, 209-210, Зајечар, 2002, 124-143.
- *Власиц – васкрс њојољеној археолошкој локалитети*, Развитак, 217-218, Зајечар, 2004, 4-10.
- ЕЛИЈАДЕ Мирча, *Слике и симболи*, Сремски Карловци-Нови Сад, 1999.
- ЈАНКОВИЋ Сава, „Помана алба“ - „бела гаћа“, Развитак, 2, Зајечар, 1971, 91-96.
- ЈАЊАТОВИЋ Љилана (прев.), *Pi Vega*, Београд, 2007.
- ЈОВАНОВИЋ Коста, *Нејошнска крајина и Кључ*, Београд, 1940.
- ПАВЛОВИЋ М. Драгољуб, *Аустријска владавина у северној Србији (од 1718-1739.) њо ѡрађи из Бечкој архива*, Београд, 1901.
- РАДЕНКОВИЋ Љубинко, *Хлеб у народној мајији балканских народа*, Хлябът в славјанската култура, Софија, 1997, 145-155.
- ТРБУХОВИЋ Војислав, *Индоевропљани*, Београд 2006.
- ХЕРОДОТ, *Историја*, Нови Сад, 1988.
- ЧАЈКАНОВИЋ Веселин, „Пушњање воде“ о Великом четврћу, О магији и религији, Београд 1985, 209-243.

СРСКИ И ХРВАТСКИ ЈЕЗИК - ЛАТИНИЦА

- BANDIĆ Dušan, *Carstvo zemaljsko i carstvo nebesko*, Zemun (Beograd), 1989.
- BUDGE Wallis, *Egipatska religija*, Beograd, 1985.
- CERMANOVIĆ-KUZMANOVIĆ Aleksandrina, SREJOVIĆ Dragoslav, *Leksikon religija i mitova drevne Evrope*, Beograd, 1992.
- CRNOBRNJA Adam, *Kulna namena rimskih žižaka u Gornjoj Meziji*, Beograd, 2006.
- GANGĀDHAR TILAK Bāl, *Arktička pradomovina Veda*, Beograd, 1987.
- GREVS Robert, *Bela boginja, istorijska gramatika pesničkog mita*, Beograd, 2004.
- *Grčki mitovi*, Beograd, 1987.
- ELIJADE Mirča, *Istorija verovanja i religijskih ideja*, I-III, Beograd, 1991.
- FLORA Radu, *Dijalektološki profil rumunskih banatskih govora sa vršackog područja*, Novi Sad, 1962.
- IONS Veronica, *Egipatska mitologija*, Opatija, 1985.
- JAKOB Hajnrh Eduard, *Šest hiljade godina hleba*, Beograd, 2009.
- KRIM Kit (ed.), *Enciklopedija živih religija*, Beograd 1992.
- KUPER K. Džin, *Ilustrovana enciklopedija tradicionalnih simbola*, Beograd 1986.
- MATJE M. J. *Staroegipatski mitovi*, Sarajevo, 1963.
- MILER Maks, *Osnovi vedske civilizacije*, Beograd, 2005.
- NEDOMAČKI Vidosava, *Arheologija Bliskog istoka*, Beograd, 1978.
- NODILO Natko, *Stara vjera Srba i Hrvata*, Zagreb, 1981.
- OCETEA Andrej (ed.), *Istorija rumunskog naroda*, Novi Sad, 1979.
- PREPREK Stanislav (ed.), *Gilgameš*, Sarajevo, 1975.
- RADUŠKI Nada, *Nacionalne manjine u centralnoj Srbiji. Etničke promene i demografski razvoj*, Beograd, 2007.
- SPASOJEVIĆ Dejan (prev.), *Ardavirafname – knjiga o pravednom Virafu ili raj i pakao u mazda-ističkoj religiji*, Beograd, 2005.

- ŠAFRANSKI Vlodimjež, *Religiozni običaji, obredi i simboli u Staroj Evropi*, Religiozni obredi, običaji i simboli, Beograd, 1980, 285-322.
- ŠAH Idris, *Orijentalna magija*, Beograd, 1989.
- CHEVALIER Jean, GHEERBRANT Alain, *Rječnik simbola*, Zagreb, 1989.
- TILOH Vitold, *Religiozni obredi i simboli Bliskog istoka i Judaizma*, Religiozni obredi, običaji i simboli, Beograd, 1980, 213-282.
- VISKOVIĆ Nikola, *Teze o štapovima vlasti*, Politička misao, XXXV, Zagreb, 1998, 165-169.

РУМУНСКИ ЈЕЗИК

- BĂLTEANU Valeriu, *Dicționar de magie populară*, București, 2003.
- GHINOIU Ion, *Carările sufletului*, București, 2004.
- *Comoara satelor*, București, 2005.
- EVSEEV Ivan, *Dicționar de simboluri și arhetipuri culturale*, Timișoara, 1994.
- KERNBACH Victor, *Universal mitic al românilor*, București 1994.
- KLIGMAN Gail, *Nunta mortului - ritual, poetică și cultură populară in Transilvania*, Iași, 1998.
- MARIAN Simion Florea, *Înmormântarea la români*, București, 1995.
- ROSSETTI AL., *Istoria limbii române*, I, București, 1986.
- ȘANDRU Dumitru, *Folclor românesc*, București, 1987.
- TALOȘ Ion, *Gândirea magico-religioasă la români*, București, 2001.
- VĂDUVA Ofelia, *Pași spre sacru*, București, 1996.
- *Magia darului*, București, 1997.
- VULCĂNESCU Romulus, *Mitologie română*, București, 1985.

РУСКИ ЈЕЗИК

- БАГДАСАРОВ Роман, *Свастика: священный символ. Этнорелигиоведческие очерки*, Белые Альвы, Москва 2001.

БУГАРСКИ ЈЕЗИК

- VACEBA Valentina, *Обреди хлябове при погребение*, Хлябът в славянската култура, София, 1997, 94-113.
- ГРЕБЕНАРОВА Славка, „Оня свят” за българи и власи - измислица, надежда или цел, Българска етнология (извънреден брой), 95, София, 1995, 159-168.
- ЯАНЕВА Станка, *Хлябове с брачна функция в обреди при раждане и смърт*, Етно-културолошки сборник, 1, Свръхиг, 1995, 203-208.
- ПОПОВ Димитар, *Тракология*, София, 1999.
- *Богот с много имена*, София, 1995.

ФРАНЦУСКИ ЈЕЗИК

- MASSON Emilia, *Le combat pour l'immortalité. Héritage Indo-Européen dans la mythologie Anatolienne*, Paris, 1991.

ЕНГЛЕСКИ ЈЕЗИК

- GIMBUTAS Marija, *The Civilization of the Goddess. The World of Old Europe*. San Francisco: Harper, 1991. (Cult and Religion in Pre-Christian Times — Europe from 7000 to 2000 B.C.)
- SHAN Winn M. M., *Pre Writing in Southeastern Europe: The Sign System of the Vinča Culture ca. 4000 B.C.* Western Publishers, Calgary. 1981.
- WILSON Thomas, *The swastika, the earliest known symbol and its migrations with observations on the migration of certain industries in prehistoric times*. Washington, 1894 (2nd ed.: 1896).

Паун Ес Дурлић
СВЕТИ ЈЕЗИК ВЛАШКОГ ХЛЕБА
Сликовница са речником у четрдесет слика
www.paundurlic.com

Издавач
БалканКулти фондација
Београд
www.balkankult.org

Главни и одговорни уредник
Димитрије Вујадиновић

Лектор
Олиџа Пејковић

Дизајн и прелом
Паун Ес Дурлић

Консултант за прелом
Бранко Сврајнић

Штампа
Тампограф
Нови Сад, 2010
www.tampograf.co.rs

Тираж 300

Фотографију бр. 1 снимио је Мирослав Балабановић, бр. 22 Боровоје Крчмаревић, бр. 20 Драган Јацановић, сарадници на пројекту, а остале су дело аутора. Цртеже 14 и 30 урадила је Аница Радовановић, кустос Музеја у Мајданпеку. Реплике хлебова на сл. 9, 11, 13 и 19 урадили су, према скицама етнолога, Драгиша Радуловић и Зоран Мучућ, мајстори пекаре „Столе“ Ненада Радуловића из Црнајке, а на сл. 15 и 17 пекара „Делија“ Власимира Сићевановића из Мајданпека.

Фотографија на насловној страни: Боровоје Крчмаревић, документалиста Музеја у Мајданпеку, „Коло за душу на љивеју у Близни“, Рудна Глава, Поречка Река, 2004. г.

Фотографија на полеђини књиге: Јако Хеикила, уметнички фотограф из Финске, (Jaakko Heikkilä, Finland), „In dragon's bakery“, („Змај у њекари“). Снимљено у Кривљу, општина Бор, источна Србија, 2007. године. (Пројекат: „Свет Влаха: неоткривена култура“. Партнери: БалканКулт Фондација Београд и Музеј у Мајданпеку).

Аутор се најсрдачније захваљује многобројним појединцима и установама који су на различите начине подржали пројекат током четврт века његовог трајања, а овом приликом посебно издваја допринос Воје Пауновића из Кучева, Новице Њајојевића из Дупљане, Дениса Дурлића из Рудне Главе, Јеленка Трифуновића из Црнајке и Драгомира Драгића из Бора. Од правних лица значајну потпору пројекту дали су Национални савет Влаха, Форум за културу Влаха и БалканКулт Фондација.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

393.95(=135.1)(497.11-18)

ДУРЛИЋ, Паун Ес

Свети језик влашког хлеба : сликовница са речником у четрдесет слика / Паун Ес Дурлић. - Београд : Балканкулт фондација, 2010 (Нови Сад : Тампограф). - 51 стр. : илустр. ; 25 cm

Тираж 300. - Библиографија: стр. 49 - 51

ISBN 978-86-84159-22-1

а) Обредни хлебови - Власи - Србија, североисточна
COBISS.SR-ID 172480780

